

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hudební vědy

Obecná teorie a dějiny umění a kultury

Hudební věda

Mgr. Eva NACHMILNEROVÁ

**Jan Novák (1921-1984):
Kapitoly z tvůrčí biografie**

*Jan Novák (1921-1984):
Chapters from His Creative Years*

Teze disertační práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jarmila Gabrielová, CSc.

2013

OBSAH

ÚVOD	13
STAV BĀDÁNĪ	16
Pramennā situace	16
Rukopisnē prameny notovē a nenotovē	16
Tisky (notovē a nenotovē)	17
Vlastnī literārnī pŕispēvky	21
Literatura	22
1. KAPITOLA - ŹIVOT	26
Dēstvī	26
Studium	29
Totālnī nasazenī	29
Po vālce	33
Studijnī pobyt v USA	34
Padesātā lēta	39
Ťedesātā lēta	43
Emigrace	49
Dānsko	53
Itālie	55
Politickē klima v Itālii	60
Odchod do Nēmecka	65
Pŕātelē a znāmī	75
2. KAPITOLA - SKLADATELSKŪ TYP	84
Myšlenkovē zāzemī	86
Lēta čtyřicātā – setkání s Bohuslavem Martinů	88
Lēta padesātā – hledání skladatelského směřování	92
Lēta ťedesātā – divadlo a film	97

Exil	100
Komorní tvorba.....	105
Umělec v emigraci	108
Shrnutí	111
3. KAPITOLA - JAN NOVÁK A LATINA	112
Latinský kroužek v Brně	112
Latinské koncerty.....	114
Tendence v české hudbě 60. let se zřetelem k brněnské skladatelské scéně.....	115
Latinská básnická a slovesná tvorba Jana Nováka.....	117
Přístup ke zhudebnění latinského textu	120
Vztah hudby a slova.....	123
Latinské metrum a instrumentální kompozice.....	125
Význam užití latiny pro hudební tvorbu Jana Nováka	125
ZÁVĚR	127
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	131
LITERATURA	131
PRAMENY (VÝBĚR).....	137
PŘÍLOHY	141
PODĚKOVÁNÍ.....	181

Úvod

Hudební skladatel Jan Novák (8.4.1921 – 17.11.1984) je jedním z autorů druhé poloviny 20. století, jehož dílo není v obecném povědomí příliš rozšířeno, i když se jednalo o jednoho z nejvýraznějších skladatelů české poválečné generace. Hlavní roli v tom sehrál fakt, že po Novákově emigraci z Československa v roce 1968 bylo jeho dílo eliminováno z domácích koncertních pódíí a recepce jeho tvorby neproběhla. Přestože po r. 1989 proběhly dílčí počiny o seznámení české veřejnosti s osobností Jana Nováka a rehabilitaci jeho tvorby, na své zhodnocení jeho dílo teprve čeká.

Předkládaná práce, která má charakter přípravné studie pro plánovanou monografii skladatele, si klade za úkol sumarizovat aktuální výsledky pramenného výzkumu, doplnit je o dosud nereflektované údaje, týkající se osobnosti a díla Jana Nováka a na jejich základě stanovit nejdůležitější okruhy pro další bádání.

Metodologie

Vzhledem k povaze pramenného materiálu, kdy je řada pramenů k životu a dílu skladatele z různých důvodů nedostupná nebo ztracena, představují pro některá časová období hlavní zdroj informací výpovědi pamětníků. Vzpomínky a vyprávění přátel, současníků a primárně rodiny skladatele, z nichž většina je zde publikována vůbec poprvé, vytvořily základ pro doplnění neuspokojivé faktografie především z doby emigrace. Metodu orální historie ve velké míře využívám k ověření, doplnění a případnou korekci údajů tradovaných v literatuře, které se ve více případech rozcházejí nebo si vyžadují upřesnění. Individuální sdělení pamětníků zároveň přiblížila konkrétní motivy rozhodování v různých fázích života skladatele a doplnila tak ostatní prameny (především korespondenci a deníky skladatele), s kterými tak vytvořila potřebnou bázi k analýze historických faktů. Výpovědi pamětníků a jejich porovnávání s dostupnými dalšími prameny pro mě často byly klíčem k pochopení určitých událostí a k jejich zařazení do kontextu doby. V takto pojatém výzkumu jsem si zároveň uvědomovala možná úskalí „dějin paměti“ a snažila jsem se o zachování maximální kritičnosti při jejich interpretaci.

Prameny

Povaha a částečná roztržitost pramenného materiálu vychází z konkrétní životní situace skladatele, který ve svých 47 letech odešel s rodinou do exilu a žil od roku 1968 nejdříve rok v Dánsku (Århus), poté v letech 1970-77 v Itálii (Riva del Garda) a nakonec od roku 1977 v německém Ulmu.

Až dosud zůstávalo minimálně zmapováno období, které skladatel strávil v období 2. světové války na nucených pracích v Německu, i takřka osmiměsíční období studijního pobytu v USA v roce 1947-48. K období zhruba dvou a půlletého totálního nasazení v Německu v rozmezí let 1942 – 45 se mi podařilo dohledat korespondenci Jana Nováka rodičům (jedná se o zhruba šedesát dopisů z let 1942-44); v pozůstalosti skladatelova bratra Metoděje Nováka v Nové Říši existují i deníkové záznamy Jana Nováka z tohoto období. Důležitým zdrojem zvláště k pramenně málo podloženému období italského exilu je korespondence skladatele, která v náznacích přibližuje i jeho myšlenkový svět, která však v jednotlivostech zdaleka nepokrývá všechny sledované úseky života; některé klíčové momenty dostupné písemné dokumenty vůbec nezachycují.

Podstatná část pozůstalosti se nachází v soukromém archívu v Neu-Ulmu ve vlastnictví vdovy po Janu Novákovi Elišky Novákové. Další část rukopisů je uložena a zdigitalizována v soukromém archívu skladatelova bratrance Richarda Nováka a především rané skladby do konce 40. let 20. století jsou uloženy v pozůstalosti skladatelova mladšího bratra Metoděje Nováka v Nové Říši. Na základě zjištění mého pramenného výzkumu (stav k lednu 2013) lze konstatovat, že v pozůstalosti Metoděje Nováka se nacházejí autografy skladeb Jana Nováka z let konzervatorních studií a nuceného nasazení, vysvědčení, studijní doklady a korespondence s rodiči z doby studia na Velehradě a nuceného nasazení i pozdějších let. Kromě toho jsou zde uloženy kopie zápisků z nuceného nasazení (74 stran), které formou deníkových záznamů adresoval Jan Novák své tetě Věře a fotografie, výběrově pokrývající život skladatele od dětství až po poslední rok života. Dalším pramenem k celkovému kontextu jsou strojopisné zápisky Metoděje Nováka, které ve formě kroniky informují o politické i společenské situaci dané doby i o konkrétních událostech v rodině.

Pozůstalost Metoděje Nováka ještě nebyla podrobněji prozkoumána a zpracována, některé z pramenů k životu a dílu skladatele, které jsou v ní uloženy, jsou poprvé publikovány až v této práci.

Struktura

Práce je rozvržena do tří hlavních kapitol, mapujících skladatelův život, skladatelský typ a vztah k latinskému jazyku, který byl podstatnou složkou značné části jeho tvorby. Jednotlivé kapitoly tak vymezují hlavní problémové okruhy pro další uvažování o skladateli a postavení jeho tvorby v hudbě střeoevropského prostoru 20. století.

Hlavní část je věnována biografické studii, která byla vypracována mj. na základě dosud nevytěžených pramenů z osobních archivů rodiny Jana Nováka a s užitím zaznamenaných

rozhovorů autorky s rodinou a přáteli skladatele. Na základě podrobného zmapování dostupných písemných pramenů a skrze svědectví těch, kteří Jana Nováka znali, přiblížit jednotlivé úseky jeho životní a tvůrčí dráhy, jeho osudy a názorový svět. Text této kapitoly doplňuji dalšími sděleními výsledků pramenného výzkumu v podobě údajů o rodině skladatele a biografických medailonů jeho přátel. Zařazení této podkapitoly má osvětlit četnost styků skladatele s českými umělci žijícími v emigraci i jeho zahraniční vazby a pochopit na tomto pozadí některá konkrétní rozhodnutí, jež ovlivnila jeho životní osudy.

V kapitole Skladatelský typ charakterizují podobu a podstatné rysy hudebního jazyka Jana Nováka a na základě dostupných faktografických informací sumarizují jeho hlavní konstanty a nové impulzy v jednotlivých obdobích Novákovy tvorby. Vzhledem k rozsahu tématu chci především naznačit nejdůležitější problémové okruhy pro další zkoumání. Základní východiska kompozičního myšlení skladatele formuluji v konfrontaci s novými prameny a v kontextu vlastních skladatelových výroků.

Při pokusu o charakteristiku jeho skladatelského typu se předmětem mého uvažování stala i otázka, do jaké míry se umělci, který byl v období nejpłodnějšího tvůrčího období náhle postaven mimo své domovské prostředí, podařilo úspěšně aklimatizovat v nové situaci.

Cílem kapitoly Jan Novák a Latina je v základní charakteristice formulovat hlavní zásady, kterými se Jan Novák při zhudebňování latinského textu řídil a osvětlit, v čem byl jeho způsob zacházení s latinským textem nový a jak se lišil od přístupu jiných skladatelů.

Mým záměrem je ukázat zcela konkrétní důvody, které stály za životními rozhodnutími skladatele. Prizmatem dějin každodennosti demytizovat život skladatele, ale zároveň ukázat, v čem byla jeho osobnost a tvorba jedinečná.

Závěr

V předložené práci jsem se pokusila shromáždit a vyhodnotit některé dosud neznámé či opomíjené prameny k životu a tvorbě skladatele Jana Nováka (1921–1984). Jejich kritické ověření a zhodnocení považuji za nutný krok k dalšímu bádání o díle skladatele a k následným úžeji zaměřeným analýzám problémových okruhů jeho tvorby.

Užití metody orální historie neboli cílených osobních rozhovorů (případně e-mailové korespondence) s vybranými pamětnicemi a pamětníky přineslo rozšíření a obohacení dosavadní pramenné základny zejména pro období skladatelova dětství a mládí (do konce 2. světové války) a období jeho emigrace po roce 1968. V komparaci s dostupnou korespondencí a dalšími písemnými prameny přispěla ústní sdělení respondentů k ověření a doplnění dat a údajů k životnímu příběhu skladatele a pomohla také ozřejmit některé aspekty, jež se týkají recepce jeho díla. Nazírání tvorby Jana Nováka prizmatem jeho životních osudů i osobních názorů umožňuje sledovat její provázanost s konkrétní životní a existenční situací, jež zejména v období exilu ovlivňovala žánrové zaměření a nástrojové obsazení nově vznikajících děl, podmíněné jak konkrétními zakázkami, tak také možností (či nemožností) veřejného provedení jednotlivých skladeb.

V naznačeném kontextu jsem se pokusila charakterizovat hlavní rysy Novákovy tvůrčí osobnosti a jeho hudebního jazyka, které, zdá se, zůstaly i po dobu exilu pozoruhodně konstantní a jejichž podstatnou součástí zůstalo zejména originální využití latinských meter. V době exilu skladatel organicky rozvíjel základ, daný syntézou neoklasického směřování, a tradice české hudby (moravská lidová píseň, tvorba B. Martinů) a dalších inspiračních podnětů (vlivy jazzu, zkušenost s prací pro film a divadlo). Tyto podněty dále obohacoval především ve spojení s užitím latinských textů a jejich zhudebňováním při dodržování zásad římské metriky. Mimořádné znalosti v této oblasti Janu Novákovi umožnily přistoupit ke zhudebňování latinských textů patrně ve shodě s tím, jak je rytmicky chápali antičtí tvůrci. V kapitole Jan Novák a latina dokládám, že tento jeho přístup reflektovali a oceňovali zejména skladatelovi přátelé a příznivci z řad latinských filologů, kteří jej vnímali dokonce jako jakési znovuoživení latiny v její klasické podobě. Otázkou, která v této souvislosti zůstává zatím otevřena, však je, jaké impulzy přináší tento způsob metricky věrného zhudebňování latinského textu – včetně aplikace antických meter v instrumentálních kompozicích - v čistě hudebním smyslu. Hlubší prozkoumání tohoto problému by mělo být dle mého soudu předmětem dalšího výzkumu. Domnívám se přitom, že by k němu mělo dojít ve vzájemném propojení a kooperaci oborů klasické filologie a muzikologie.

Jak je zřejmé z nastolených otázek, celkový kritický pohled na Novákův umělecký vývoj a postavení jeho tvorby v hudbě střeoevropského prostoru druhé poloviny 20. století stále

zůstává úkolem pro další bádání. Neprozkoumána a nevytěžena nadále zůstává řada pramenů jak v pozůstalosti skladatele, tak také v korespondenci jeho přátel. Před tím, než bude možno přistoupit ke komplexnímu zpracování skladatelovy biografie, bude třeba provést detailní analýzu všech dostupných pramenů a přistoupit k důkladnému hudebnímu rozboru jeho skladeb.

Při dalším zkoumání tvorby Jana Nováka z doby po odchodu z Československa bude důležitým úkolem postihnoutí problematiky recepce jeho děl před emigrací a po ní. Prostudování kritik z období Novákovy tvorby v Československu a jejich doplnění o reflexi jeho tvorby z doby skladatelova pobytu v exilu v německém, respektive americkém tisku by mělo přispět ke zhodnocení Novákovy tvorby v kontextu dobových proudů a převažujících tendencí i jeho vlastních skladatelských východisek.

Z vyhodnocení pramenů, které jsem v průběhu práce shromáždila a prostudovala, vyplývá, že Jan Novák si zachoval v různých podmínkách a kontextech vždy vnitřní svobodu umělce, který psal podle svého přesvědčení a který se nenechal svazovat požadavky okolí. Přesto nelze odhlédnout od toho, že – byť tyto věci patrně nahlížel s vědomím širšího přesahu a „z pohledu nesmrtelnosti“ – zákonitě chtěl, aby se jeho skladby hrály. Paradoxem jeho života je, že vždy, když se zdálo, že vnější podmínky začínají být příznivé, vzaly věci zvrát a opravdového uznání za svého života skladatel nedosáhl. Tezí pro další bádání a širší otázkou pro zkoumání života exilových umělců a prosazení jejich tvorby v odlišných podmínkách by se mohlo stát to, jakým způsobem uznání a recepci jejich díla ovlivnila emigrace, díky níž se umělec často ocitl v izolaci a odtržení od svých původních vazeb.